

شهیده بنت‌الهدی صدر، پیشاهنگ زن مسلمان در عرصه بیداری اسلامی؛ شاخص‌ها و چالش‌ها

سیدمهدی نوری کیزقانی^۱

حجت‌اله فسقنری^۲

عباس گنجعلی^۳

سیدروح‌الله حسینی^۴

چکیده

موج اسلام‌خواهی در قالب بیداری اسلامی طی سال‌های گذشته، کشورهای اسلامی را در دو بخش قالب و محتوا در معرض تغییر و تحول تازه‌ای قرار داده است. در روزگار کنونی که نوای بیداری اسلامی در سراسر جهان اسلام طنین‌افکن شده، نقش بی‌بدیل شهیده بنت‌الهدی صدر در این مسیر به‌عنوان یکی از پیشگامان عرصه بیداری اسلامی، بیش‌ازپیش جلوه‌نمایی می‌کند. رویکرد علمی و اعتقادی بنت‌الهدی و چالش‌های پیش‌روی وی، چگونگی به‌چالش کشاندن عقب‌ماندگی‌های جامعه اسلامی و نیز تلاش‌های بی‌سابقه وی در زمینه بیداری اسلامی ازجمله موضوعاتی است که به‌واکوی مجدانه نیاز دارد. سؤالی که مطرح می‌شود و تلاش می‌شود به آن پاسخی درخور داده شود، آن است که بنت‌الهدی صدر چگونه توانست در مسیر بیداری اسلامی اقدامات مؤثری را ارائه نماید. (مسئله) روش تحقیق پیش‌رو توصیفی-تحلیلی است که بر اساس پیمایش دوره‌های تاریخی معاصر و توصیف شرایط مختلفی که بنت‌الهدی صدر در آن می‌زیسته، مبانی و رویکردهای مدیریتی، آموزشی و تبلیغی وی و بر اساس آورده‌های داستانی‌اش، به تحلیل پرداخته است. (روش) تحقیق پیش‌رو بر آن است تا از ابداعات و شیوه‌های شهیده صدر در خصوص تلاش در جهت بیداری اسلامی در زمان و

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

sm.nori@hsu.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0001-7867-4898>

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

dr.fesanghari@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-3429-8461>

۳. دانشیار دانشگاه حکیم سبزواری.

a.ganjali@hsu.ac.ir

 <https://orcid.org/0000-0002-6437-6889>

۴. دانشجوی دکتری دانشگاه حکیم سبزواری.

seyed.heravi786@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-8122-5716>

جامعه خود پرده بردارد. یافته‌های کلی پژوهش نشان می‌دهد که سیاست ورزی، واقع‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، اعتدال‌گرایی، تحول‌خواهی، ادراک‌سازی مشترک، تحریف‌زدایی و باور به بازیابی اصول اسلامی از شاخصه‌های اصلی منظومه فکری بیدارگرایانه بنت‌الهدی به شمار می‌رود. (یافته‌ها)

کلمات کلیدی: بیداری اسلامی، بنت‌الهدی صدر، زنان مسلمان، جامعه، داستان.

۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله

اگرچه نمی‌توان محدودیت‌های برداشت گونه از خوانش علمای دین در خصوص نحوه ایفای نقش زنان را در جوامع اسلامی نادیده انگاشت، اما آنچه قابل‌انکار نیست آن است که علمای دین در این خصوص با یکدیگر اختلاف نظر داشته‌اند. برخی از اندیشه‌های آنان بر ایجاد محدودیت زن صحنه می‌گذارد. برخی دیگر از اندیشمندان اسلامی بر گستره طیف وسیعی از میدان‌های مشارکت زن در عرصه‌های اجتماعی مهر تأیید می‌زند. دیدگاه خاندان صدر در عراق بر مبنای ایفای نقش زن در جامعه اسلامی استوار بوده است. بر همین اساس بنت‌الهدی صدر با در پیش گرفتن چنین دیدگاهی توانست نقش مؤثری در بیداری جوان مسلمان اعم از دختر و پسر به‌ویژه قشر تحصیل‌کرده جامعه اسلامی در جهان عرب علی‌الخصوص عراق ایفا نماید. بنت‌الهدی صدر در کنار ایجاد موج بیداری، همواره متوجه نقش دشمن در زمینه غفلت‌زایی جامعه اسلامی نیز بود؛ وی به‌خوبی می‌دانست زنی که قائل به تحول وضع خویش‌تن باشد و به دنبال استمرار دستاوردهای آن و درعین‌حال گسترده‌سازی دیدگاه‌ها در تحقق حقوق سیاسی و اجتماعی خود برای ایجاد یک جامعه برتر باشد، می‌بایست نسبت به خطراتی که بیداری‌اش را تهدید می‌کند، آگاهی‌ها و اقدامات لازم را نیز پیش‌بینی و تدبیر کرده باشد. در بیان مسئله‌ای که مقاله مذکور پیرامون آن به نگارش درآمده، این امر مورد کنکاش واقع شده که علیرغم محدودیت‌های مختلفی که بنت‌الهدی در عرصه مشارکت خود در زمینه‌های سیاسی اجتماعی با آن مواجه بوده اما به‌خوبی توانسته از پس وظیفه خود در خصوص پیش‌قراولی این میدان برآید. دراین‌بین ایشان با در نظر گرفتن سلسله شاخص‌هایی تلاش کرده با ریل‌گذاری مشخصی در یک مسیر از پیش تعیین‌شده و بر اساس اعتقادات مذهبی خود حرکت کند و با علم کردن این شاخص‌ها، به آثار خود شکل معینی بدهد. هرچند از دید تیزبین شخصی چون بنت‌الهدی، وجود چالش‌هایی

نه‌چندان آسان در این راه پنهان نبوده و همواره تلاش کرده در آثار خود بیشتر از آنکه ذهن خود را به‌صورت یک ذهن مسئله‌ساز طراحی کند، به سمت ارزیابی، آنالیز و درنهایت حل مسئله طی طریق نماید. نگارندگان تلاش خواهند کرد به این روشنایی دست یازند که آیا بنت‌الهدی توانسته به این مهم جامه عمل بپوشاند یا خیر؟

۱-۲. اهداف و پرسش‌های پژوهش

نگارش پیش‌رو بر آن است تا نقش بنت‌الهدی صدر پیرامون بیداری اسلامی و آگاهی بخشی به جامعه زنان عصر خویش را مورد کنکاش قرار داده، بر اساس داده‌های حاضر، میزان موفقیت ایشان در ایفای نقش بیدارگرانه‌اش را تحلیل کند؛ در بخشی دیگر به مسیر ناهموار فراروی این بانو نیم‌نگاهی انداخته و درنهایت اصول و پایه‌های فکری وی در زمینه بیداری اسلامی در قالب برش‌هایی از مجموعه آثار داستانی‌اش را به تصویر کشیده است. پرسش‌هایی که این پژوهش درصدد پاسخگویی به آن است اینکه چالش‌های پیش‌پای بنت‌الهدی در عرصه بیداری اسلامی چیست؟ و نیز شاخص‌هایی که ایشان به‌عنوان محورهای بیداری اسلامی بر آن تکیه کرده‌اند؟ نگارندگان برآنند تا دیدگان محققانه مخاطب را به بعد دیگری از زوایای پنهان زن به‌عنوان یکی از پایه‌های اصلی تشکیل‌دهنده اجتماع و بیداری آن جلب کنند. بدیهی است نگاهی دوباره به رویکرد بیدارگرانه بنت‌الهدی صدر بر اساس آثار به‌جای مانده از وی، می‌تواند نسل جدید را با اندیشه‌ای نو آشنا سازد که توانسته در زمان خود، تأثیر شگرفی بر روی جوانان هم‌عصر خود بر جای گذارد.

۱-۳. پیشینه پژوهش

در خصوص عنوان «بیداری اسلامی در آثار بنت‌الهدی صدر» تاکنون پژوهش مستقلی انجام نشده است اما محققانی درصدد برآمده‌اند تا شیوه‌های روشنگرانه علمی، اجتماعی و خانوادگی ایشان را مورد واکاوی قرار دهند و آثار قابل‌توجهی هم در این بین ارائه کرده‌اند و برخی به بررسی راهکارهای برون‌رفت از مشکلات زنان معاصر بر اساس اندیشه شهید بنت‌الهدی صدر پرداخته و سرانجام در خصوص محیطی که ایشان در آن نشو و نما نموده و فعالیت‌های اصلاحی‌اش را در جامعه زنان گسترش داده، مطالب ارزنده‌ای ارائه داده‌اند که به برخی اشاره می‌شود:

- طاهره محسنی و خدیجه احمدی بیغش، واکاوی شیوه‌های روشنگرانه علمی، اجتماعی و خانوادگی بانو مجتهد امین و شهیده بنت‌الهدی صدر، پژوهشنامه نوین فقهی حقوقی زنان و خانواده، پاییز ۱۳۹۸، شماره ۱۰، ص ۳۹ تا ۶۲.

- سید مریم پورحسینی، راهکارهای برون‌رفت از مشکلات زنان معاصر براساس اندیشه‌ی شهید بنت‌الهدی صدر، مجله میراث طاها، زمستان ۱۳۹۷ش، شماره ۳، ص ۱۸ تا ۱۸.

- ازهار جبر هادی، بنت‌الهدی نشأتها و رؤاها الإصلاحیه و السیاسیه فی المجتمع النسوی، مترجم مانده رضایی، میراث طاها، پاییز و زمستان ۱۳۹۷، شماره ۳، ص ۱۱۷ تا ۱۵۰.

۱-۴. روش تحقیق

روش تحقیق در این مقاله به شیوه توصیفی تحلیلی است و روش گردآوری اطلاعات نیز به صورت عمده عبارت است از شیوه اسنادی و مطالعات کتابخانه‌ای و استفاده از منابع و درگاه‌های اینترنتی، فضای مجازی و دیجیتالی؛ لذا از مجموعه سخنان و آثار داستانی بنت‌الهدی برای به دست آوردن تشریح عینی و منظم و تجزیه محورها و خطوط اصلی تفکرات وی استفاده شده است.

۲- مفاهیم نظری

۲-۱. بیداری اسلامی

واژه بیداری در عربی برگرفته‌شده از ماده «صحأ» به معنای پراکنده شدن ابرهاست. و «أصحت السماء» یعنی ابرها از آسمان پراکنده شدند و آسمان صاف شد (الطریحی، ۱۴۰۳: «ماده صحأ») همچنین الصحوة به معنای آگاهی و هوشیاری است. گفته می‌شود «صحأ من نومه یا من سکره صحواً» به این معنی که آگاهی اش را بعد از آنکه در پی چیزی طبیعی مانند خواب یا چیزی مصنوعی مثل مستی از بین رفته بود، بازیافت. (نک: ابن منظور، ج ۱۴، ۴۵۳، ماده صحأ) بیداری اسلامی در اصطلاح حس اسلام‌خواهی و جریان بازگشت به اسلام است و به معنای برانگیختگی و آگاهی در امت اسلامی، تجدید حیات اسلام در کالبد فرد و جامعه و بازگشت به خویشتن اسلامی است؛ بیداری دفعی و یکباره نیست بلکه به مرور زمان مرحله‌ای را طی کرده است (مرادپور دهنوی، ۱۳۹۹: ۸۵؛ اراکی، ۱۳۹۳: ۳۶). بیداری اسلامی یک پدیده

اجتماعی جدید است که به آگاهی و هوشیاری امت اسلامی و به دست آوردن پیشرفت پیاپی در عرصه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی و با حفظ روح دیانت و اصالت خود نظر دارد.

۲-۲. زندگینامه بنت‌الهدی

بنت‌الهدی صدر در سال ۱۳۵۷ق در کاظمین به دنیا آمد. وی فرزند علامه حیدر صدر و خواهر شهید آیت‌الله سید محمدباقر صدر است. مادرش فرزند شیخ عبدالحسین آل یاسین از علمای بزرگ زمان خود به شمار می‌آمد. بنت‌الهدی خواندن و نوشتن را در خانه از مادرش آموخت. مادرش همیشه ذکاوت و استعداد تعلیم و تعلم او را می‌ستود. وی تحصیلات عالی خود را در زمینه ادبیات، اصول، فقه و علم حدیث در نجف اشرف نزد برادرانش سیداسماعیل و سیدمحمدباقر فراگرفت و با مطالعه در مباحث فقهی اخلاقی و تفسیر، به درجه اجتهاد نائل آمد. بنت‌الهدی صدر از سن ۱۲ سالگی نویسندگی را با انتشار مجله‌ای به نام جامعه که مجله‌ای دینی و فرهنگی و مخصوص زنان مسلمان بود، آغاز کرد. وی جهت احیای فرهنگ غنی اسلامی - شیعی و تربیت دختران و زنان مسلمان، مدارس تحت عنوان الزهرا (سلام‌الله علیها) را در شهرهای بغداد و کاظمین راه‌اندازی کرد. علاوه بر این با تأسیس مرکز فرهنگی در کاظمین و برگزاری جلسات فرهنگی و مذهبی به ارشاد زنان مسلمان می‌پرداخت. (کاظم‌زاده، ۱۴۳۳: ۶۹)

سرانجام در سال ۱۴۰۰ق بنت‌الهدی و برادرش آیت‌الله سید محمدباقر صدر توسط عمال رژیم عراق دستگیر شدند و سه روز بعد از دستگیری به شهادت رسیدند.

رابطه بنت‌الهدی با برادرش آیت‌الله سیدمحمدباقر صدر

بنت‌الهدی از نظر فکری متأثر از برادر شهیدش محمدباقر بود که یکی از بزرگ‌ترین اندیشمندان اسلامی در دوره معاصر است. «اعتقاد به کارآمدی دین در اداره همه شئون جامعه، جوهر و درون‌مایه افکار و اندیشه‌های آیت‌الله سید محمدباقر صدر را تشکیل می‌دهد. در نگاه او اسلام بسته‌ای کامل در جایگاه هدایت و جهت دادن امت اسلامی به طرف اهداف عالی، الگوها و برتری بخشیدن بر دیگر جوامع و مردمان است» (اسماعیلی، ۱۳۹۵: ۱۳۱ و ۱۳۲) شهید صدر ایمان قاطع داشت که تا وقتی انسانی نمونه و اسوه که محور مسائل و هستی است تربیت نشود، نمی‌توان حکومتی الگورا ایجاد کرد. (الکاظمی، ۱۴۳۶ق: ۳۵) بنت‌الهدی صدر به دلیل فاصله

سنی کم با برادرش سید محمدباقر صدر و نیز به خاطر برخورداری از احساس و عاطفه قوی خواهرانه‌اش با برادر خود، علاوه بر اینکه مجموعه آموزش‌ها و تحصیل علوم مختلف دینی را از سرچشمه زلال برادر نوشید، سلوک معنوی را نیز از راه عرفانی برادر یاد گرفت. او بدون اینکه پا به مدارس دخترانه عراق - که در آن زمان به شدت تحت الشعاع نظام آموزشی انگلیس و دیگر کشورهای غربی قرار داشت - بگذارد، از برادرش قرآن، ادبیات، تاریخ، حدیث، فقه و اصول آموخت. میزان کیفیت بخشی به آموزش‌های دریافتی از برادرش سید محمدباقر به گونه‌ای بود که با لحاظ استعداد فراوان خویش، از بنت الهدی بانویی دانشمند، شاعر، نویسنده، مبارز و معلم فقه و اخلاق به عمل آمد. تعلقات روحی و رابطه معنوی و کشش‌های ایمانی بین خواهر و برادر به گونه‌ای بود که دوره حیاتشان دارای مشابهت‌های زیاد بود و حتی شهادتشان نیز در کنار هم رقم خورد. همان‌گونه که دغدغه‌های بنت الهدی به روزرسانی نیازمندی‌های مذهبی در شرایط ایدئال برای جوانان مسلمان بود و در این مسیر از هیچ کوششی دریغ نکرد، آیت‌الله سید محمدباقر صدر نیز عمر بابرکت خود را صرف وارد کردن افق تازه‌ای به کرانه‌های فهم علوم دینی و نیز ایجاد یک مکانیزم جدید در اندیشه و تفکر فقهی در مسیر بطن و متن حیات سیاسی اجتماعی مردم عراق نمود. این خواهر و برادر تا جایی در رسیدن اهداف خود اصرار داشتند که حتی جان شیرین خود را نیز فدای اهداف بلندشان نمودند.

از ویژگی‌های ممتاز این شهیده بزرگوار این بود که ادبیات را در خدمت عقیده و اندیشه خود گرفت و مجموعه داستان‌های ارزشمندی که از وی به یادگار مانده گویای همین حقیقت است. استاد حکیم وی را بانوی قهرمان نجف معرفی می‌کند و می‌گوید: «وی شمشیر و قلم را باهم دارا بود و سوگند یاد کرده بود که در برابر زورگویان بایستد و با قلم و اندیشه خود نسلی را تربیت کند که به عقیده اسلامی مسلح باشد» (الحکیم، ۱۴۳۷: ۸۶)

۳- چالش‌های فراروی بنت الهدی صدر

پیش از پردازش شاخص‌های بیداری اسلامی در نگاه بنت الهدی صدر، ضروری است چالش‌های پیش روی وی به صورت خلاصه به شمارش درآید. پرواضح است برای انجام کاری شگرف در فضای بسته‌ای که بنت الهدی در آن می‌زیست، چالش‌های قابل توجهی فراروی وی قرار داشت؛ بررسی چالش‌های پیش روی بنت الهدی بدون در نظر گرفتن مؤلفه‌های مختلف

سیاسی، فرهنگی و اجتماعی عراق، امکان‌پذیر نیست. شرایط نامناسبی که برای بنت‌الهدی سلسله چالش‌هایی را در این زمینه‌ها به وجود می‌آورد و ایشان تلاش می‌کرد در ابعاد مختلف اعلامی و اعمالی به کاهش دامنه‌های این دست چالش‌ها همت گمارد.

- سیستم سیاسی فشل در زمان حاکمیت حزب بعث و محدود کردن متفکران آزاداندیش و فرهنگ دوست و هزینه‌بر ساختن فعالیت فعالان فرهنگی و اجتماعی که در راستای اصلاح امور جامعه گام برمی‌داشتند از جمله مهم‌ترین چالش‌های پیش روی بنت‌الهدی صدر بوده است.
- نگاه سنتی به تغییرات موردنیاز روز در جامعه بسته آن روز عراق به‌ویژه در بافت مذهبی آن، شرایطی را برای بنت‌الهدی رقم می‌زد که همواره جزو دغدغه‌های روزمره ایشان به شمار می‌رفت.
- تلاطم جنبش‌های تفرقه‌افکنانه قومی و مذهبی در عراق مانعی بزرگ در جهت ایجاد بستر بیدارکننده جامعه به شمار می‌رفت چیزی که حتی خانواده بزرگ صدر نیز در آن زمان، از آسیب‌های چنین رویکردهای تشدد آمیزی در امان نبود.
- تلاش‌های گسترده‌ای که در راستای جلوگیری از الگوسازی دینی از سوی دشمنان تیزبین و دوستان سطحی‌نگر همواره فکر و ذهن بنت‌الهدی را مشغول می‌کرد، در زمره عمده چالش‌هایی بود که در لابلای آثار داستانی بنت‌الهدی کاملاً مشهود است.
- بنت‌الهدی که عزم خود را برای تحکیم پایه‌های بیداری اسلامی در جامعه خود جزم کرده بود، همواره از فقدان وحدت فکری و گفتمان اسلامی در رنج بود. کوشش‌های مستمری که وی در جهت ایجاد نوعی خط فکری مشخص و ایجاد بستری مناسب در جهت رواج گفتمان اسلامی رقم می‌زد، می‌تواند شاهد خوبی برای اثبات عدم رویه فکری واحد و گفتمان مشترک اسلامی به شمار آید.
- تلاش بی‌وقفه بنت‌الهدی صدر در عرصه فکر و عمل که به‌خوبی در آثار علمی و عملی وی نیز تبلور یافته بود، به‌نوعی ناشی از نداشتن الگو و نمونه موفق در بدنه جامعه عراق و حتی جهان عرب بود که وجود چنین چالشی تلاش‌های دلسوزانه و بیدارگرانه اسلامی وی را خنثی می‌کرد. در همین بین بنت‌الهدی صدر که از این نوع الگوسازی در عصر خویش و در دهه‌ها و حتی سده‌های گذشته‌اش بی‌بهره بود، برای اثبات علمی و عینی

یافته‌های خود، با بهره‌گیری از الگوها و نمونه‌های مربوط به صدر اسلام که در ابعاد مختلف سیاسی، اجتماعی فرهنگی، اقتصادی و حتی نظامی درخشیده بودند، تلاش می‌کرد به ارائه نمونه موفق و الگوی قابل قبول در عرصه بیداری اسلامی برای جامعه امروزی خود همت گمارد.

- یکی از زیرساخت‌های چالش برانگیز که می‌توان به‌عنوان عمده چالش زیرساختی در برابر رویکرد مهندسی شده بنت‌الهدی در آثار خود بدان اشاره کرد، عبارت از موانعی بود که در راستای هویت‌یابی فرهنگی، با آن‌ها دست‌به‌گریبان بود. مسلماً بنای بلندی که بنت‌الهدی صدر می‌خواست در عرصه بیداری اسلامی آن را پی افکند، بدون هویت‌یابی فرهنگی و باز یابی هویت اسلامی که طی اعصار و قرون به محاق رفته بود، میسر نمی‌شد؛ پس تلاش مضاعفی را برای چنین باز یابی عمیقی می‌طلبید.
- در کنار همه چالش‌های مذکور، وجود لایه‌های تودرتو در قبال مشکلات اقتصادی که مردم بر اثر عوامل مختلف داخلی و خارجی بدان دچار شده بودند، افق اجرای بیداری اسلامی را برای بنت‌الهدی تیره‌تر می‌نمود.
- بنت‌الهدی در زمانی می‌زیست که اثری از آزادی بیان و احترام به اندیشه‌های بیدار گرانه و اصلاح طلبانه وجود نداشت. حاکمیت نظام‌های دیکتاتوری که بیماری مزمن سده‌های متمادی کشورهای اسلامی محسوب می‌شد، کشور عراق را نیز از این روند دیکتاتوری بی‌نصیب نگذاشته بود. بدیهی است رویکرد بنت‌الهدی در تضاد عمیق با روش‌های دیکتاتور مآبانه حاکمیت آن زمان عراق بود که از قضا استمرار این روند، منجر به شهادت ایشان و برادرش از جانب چنین حاکمیت استبدادی شد.
- ناگفته پیداست بستر اجرای طرح بیدارگرانہ بنت‌الهدی در فضای اجتماعی جامعه‌اش رقم می‌خورد، چیزی که وجود رقابت‌های مخرب داخلی حزبی، گروهی و قبیله‌ای گره کور حوادث پیرامونی را به مراتب پیچیده‌تر می‌کرد.
- نهایتاً دخالت کشورهای غربی، در عرصه‌های مختلف سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، علمی و ... کورسوی هرگونه روند مشابهی که بنت‌الهدی در پیش گرفته بود را به‌طور اجتناب‌ناپذیری به سمت خاموشی فرومی‌برد و این چالش از جمله ابر چالش‌هایی بود که بنت‌الهدی صدر در لابلای صفحات داستان‌هایش به هر

بهبانهای آن را مورد توجه قرار می دهد.

۴- شاخص های بیداری اسلامی در اندیشه و آثار بنت الهدی

با غور در آثار بنت الهدی صدر به این رویکرد فکری منسجم برخورد می کنیم که بیداری جامعه منوط بر ساختار فکری و اعتقادی صحیح آن است و تنها کانون زمینه ساز آن، خانواده به عنوان بنیادی ترین عنصر نظام اجتماعی است که نقش کلیدی و محوری زن را نمی توان در آن نادیده انگاشت. دین اسلام به زن به عنوان عنصری مؤثر در حیات و سعادت اجتماعی می نگرد و او را قادر به کسب بالاترین درجات ممکن برای انسان می داند و از زنان نمونه به عنوان اسوه برای بشریت یاد می کند. از نگاه بنت الهدی صدر، بیداری اسلامی همان تحول هدفمند پویا از یک مرحله به مرحله دیگر زندگی است و نویدبخش ماهیت یک نهضت بزرگ اسلامی است که طبیعتاً شاخصه های آن همواره مدنظر بیدارگران این عرصه بوده است. بررسی آثار وی این مهم را برجسته می سازد که طرح بیداری اسلامی مترادف با این سخن است که جامعه اسلامی فاصله عمیقی در عقیده، اخلاق و عمل اجتماعی از مفاهیم و ارزش های اسلامی گرفته و باید برای جبران کوتاهی های چند قرن اخیر تلاش نمود. شاخص های این بیداری از گستره زمانی و مکانی فراوان و پیچیده ای برخوردار است که بایستی هم زمان از درون زایی معرفتی به برون زایی ساختاری رسید. بنت الهدی در این خصوص قلم خود را به زیبایی بر صفحات آثارش به نگارش در آورده و ضمن تغذیه فکری جامعه، عرصه عملی را نیز جولانگاه فکر خود نموده، تا جایی که می توان نام وی را در زمره بیدارگران عرصه بیداری اسلامی در تارک تاریخ اسلام ثبت کرد.

۴-۱. سیاست ورزی

در روند بیدارسازی، بنای حرکت اجتماعی فرهنگی جامعه در بستر سیاسی آن تعریف می شود. سیاست در جامعه اسلامی، مقوله قابل توجهی است که بنت الهدی صدر، در جنبش اسلامی جامعه خویش، بر روی آن تأکید دارد. «با توجه به مفهوم سیاسی، می توان مشارکت سیاسی زنان را به فعالیت ارادی و داوطلبانه زنان غیردولتی دانست که به صورت مشروع و قانونی برای تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم در انتخاب حاکمان و شیوه و فرآیند حکومتی انجام می گیرد. مشارکت سیاسی زنان از دو جهت دارای اهمیت است: یکی به لحاظ حقوقی و دیگری به لحاظ سیاسی

و اجتماعی. جهت حقوقی آن به بررسی صورت‌های مشروع و قانونی فعالیت زنان برای تأثیر مستقیم یا غیرمستقیم در انتخاب حاکمان و شیوه و فرآیند حکومتی می‌پردازد. جهت سیاسی و اجتماعی آن ناظر به تحقق شرایط اجتماعی و برطرف نمودن موانع فرهنگی برای تحقق مشارکت سیاسی زنان است». (حکمت نیا، ۱۳۹۰: ۱۶۳)

آنچه دیدگاه بنت‌الهدی را در خصوص سیاست با موضوعی بدیع همراه می‌سازد، هم مسیر بودن دیدگاه سیاسی وی در عرصه جامعه و بیدارگری عناصر دخیل در آن، با دیدگاهی است که امام خمینی از زاویه آن به سیاست نگریسته است. «از نظر امام خمینی سیاست به سه قسمت تقسیم می‌شود: ۱- سیاست شیطانی: این نوع سیاست ناظر به استخدام عنصر نیرنگ و دروغ در اداره جامعه است. ۲- سیاست حیوانی: در این نوع از سیاست دولت فقط در راستای تحقق نیازهای مادی جامعه تلاش می‌کند. ۳- سیاست اسلامی: در این نوع سیاست دولت علاوه بر تأمین نیازهای مادی و حیوانی انسان، باید در راستای شکوفایی ارزش‌های انسانی و معنویت نیز تلاش کند» (مقیمی، ۱۳۸۴: ۱۲۱). در این دیدگاه بنت‌الهدی صدر آمل آخرتی را در جان‌مایه سیاست تعبیه می‌کند؛ «به‌طورکلی سیاست عبارت است از هر نوع تدبیر و تلاش و فعالیت و تعمق و تفکر و اقدام فردی و جمعی برای کسب قدرت و به عهده گرفتن اداره امور کشور به‌نحوی که کشور و افراد آن در مسیر تحقق آمل و خواسته‌های خویش قرار گیرند» (مدنی، ۱۳۷۴: ۹۲). هرچند نمونه‌های زیادی وجود دارد که زن در ورود خود به عرصه اجتماع و سیاست به دلیل نبود زیرساخت‌های مناسب از جمله عدم اولویت‌دهی در نقش‌ها، فقدان تکیه‌گاه‌های قانونی و ... همواره با چالش‌هایی روبه‌رو بوده است. «در الگوی دینی بر مبنای اولویت در نقش‌ها مشارکت اجتماعی و سیاسی زنان بر پایه ضرورت‌ها و اولویت‌ها شکل می‌گیرد. باین حال، نبود سیاست‌گذاری همه‌جانبه، نبود قوانین بسنده که از این حضور به‌اندازه کافی حمایت کند- مانند قوانینی که هم به زنان در جهت اولویت مادری کمک برساند و هم سطح مشارکت راجح و مفید زنان را از میان نبرد و فقدان برنامه‌ریزی‌های غیر متضاد- به برخی آسیب‌ها در مشارکت یادشده دامن می‌زند. در واقع این الگو از فقر نظریه‌ها، سیاست‌ها و قوانین و فقدان ساختارهای حمایت‌کننده رنج می‌برد. زنانی که بخواهند از این الگو پیروی کنند، در عمل به مشکلاتی دچار می‌شوند، یعنی ناچار می‌شوند یا فضای اجتماعی و فعالیت‌های خود را ترک کنند یا در برنامه‌های توسعه‌گرا که به تضعیف نقش مادری و همسری آنان می‌انجامد،

هضم شوند» (علاسوند، ۱۳۹۰: ۲۶۰). بنت‌الهدی باظرافت از این مسیر پر چالش آثار خود را به‌گونه‌ای عبور می‌دهد که خواننده به آرامی وارد فضای سیاسی جامعه می‌شود، بدون اینکه نسبت به موانع پیش‌رو بی تفاوت باشد و یا از وجود آن‌ها احساس یاس و ناامیدی کند. وی در ابتدا از جوامع اسلامی و نقاط ضعفش که متوجه زن مسلمان بوده، پرده برمی‌دارد و پس از برشمردن صفات ناپسندی که گریبانگیر چنین جوامعی شده همگان را بنا بر فرمایش پیامبر اعظم (ص) که طلب علم را بر هر زن و مرد مسلمانی واجب می‌داند، فرامی‌خواند. چنین ابزاری بالطبع سلاح قابل اطمینانی برای سیاست‌ورزی و مدیریت جامعه و تعدیل نابسامانی‌های آن به شمار می‌رود. «اَنَا لَا أُرِيدُ أَنْ أُنْكَرَ وَجُودَ مَجْتَمَعَاتِ إِسْلَامِيَّةٍ اَيْضًا وَلَكِنِّي أَقُولُ وَأُنْهَى مَنْ نَقَضَ ضَعْفَ مَتْرُكَةِ اَوَّلًا وَبِالذَّاتِ عَلَى الْمَرَأَةِ الْمُسْلِمَةِ فِي هَذَا الْمَجْتَمَعِ، فَهِيَ أَمَا أَنْ تَكُونَ جَاهِلَةً قَانِعَةً بِالْجَهْلِ صَابِرَةً عَلَى ظُلْمَةِ الْفِكْرِ لَا تَعْرِفُ لِلثَّقَافَةِ بَابًا إِلَّا ابْوَابَ التَّهْتِكِ وَالتَّحْلِيلِ فَهِيَ غَافِلَةٌ عَنْ كَوْنِهَا مَدْعُوَةٌ لِلتَّحْقِيقِ وَ لَطَلِبُ الْعِلْمِ الَّذِي جَعَلَهُ الرَّسُولُ الْاَعْظَمُ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ) فَرِيضَةً عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ وَ مُسْلِمَةٍ وَهِيَ غَافِلَةٌ اَيْضًا عَنْ قُدْرَتِهَا عَلَى تَنْوِيرِ افْكَارِهَا وَتَوْسِيعِ مَعَارِفِهَا بِطَرَقٍ صَحِيحَةٍ تَكُونُ فِيهَا كَالزَّهْرَةِ الْعَطْرَةَ بَيْنَ الْاَكْثَامِ وَ اَمَا اِنْ تَكُونُ مَتَعَلِّمَةً مَثَقَمَةً وَ لَكِنِّهَا مَنْطَوِيَّةً عَلَى مَعَارِفِهَا لَا تَتَعَدَّى نِطَاقَ دِرَاسَتِهَا الْخَاصَّةِ وَ لَا تَشْعُرُ بِاِيَّةِ مَسْئُوْلِيَّةٍ مُوجَّهَةٌ نَحْوَهَا لِاسْتِثْمَارِ تَعْلَمِهَا لِخِدْمَةِ الْمَجْتَمَعِ الْمُسْلِمِ فَهِيَ تَفْخَرُ لِكَوْنِهَا مَسَالِمَةً لَا تَعْرِفُ لِلنَّقَاشِ وَالْجَدَلِ سَبِيلاً وَ قَدْ فَاتَهَا اِنْ الْجَدَلَ الشَّرِيفَ وَ النَّقَاشَ الْهَادِيَّ النَّاشِئَ عَنْ عَقِيْدَةٍ صَحِيحَةٍ مَفْخَرٍ يَقْلُدُ صَاحِبَهُ اَكْاَلِيْلَ الْفَخَارِ لَا كَالْجَدَلَ وَ النَّقَاشَ حَوْلَ قَشُوْرٍ وَ سَفَاسَفٍ وَ عَصَبِيَّاتٍ وَ عُنْصُرِيَّاتٍ، فَالسَّكْتُ عَنْ الْحَقِّ شَيْطَانٌ اٰخَرَسٌ»^۱ (الصدر، ۱۴۲۰: ۵۵۲).

۱. من نمی‌خواهم وجود جوامع اسلامی را هم انکار کنم، اما می‌گویم که موارد یاد شده از جمله نقاط ضعفی هستند که در ابتدای امر و به‌صورت طبیعی بر روی زن مسلمان در این جامعه آوار شده است. حال این زن، ممکن است جهل داشته باشد و به این جهل قانع باشد و بر تاریکی فکری‌اش صبر کرده باشد. چنین زنی از فرهنگ جز در بی‌سواری پرده‌داری و بی‌تعهدی نفهمیده درحالی که نمی‌داند او را به‌سوی دانش و فرهنگ دعوت کرده‌اند؛ همان دانشی که پیامبر اعظم (ص) آن را بر هر زن و مرد مسلمانی واجب کرده است. او از توانمندی‌های خود در راستای روشن کردن زوایای فکری و گسترش آموزه‌هایش به‌صورت درست -همچون گلی معطر در میان کاسه گل- بی‌خبر است. و یا اینکه ممکن است زن مسلمان آموزش‌دیده و فرهنگی هم باشد اما در همان محدوده آموزه‌های خود مانده و چارچوب پژوهش‌های ویژه‌اش را گسترش نداده باشد و به این سطح از احساس مسئولیت در قبال به‌کارگیری آن برای خدمت به جامعه مسلمان نرسیده باشد. درحالی که از این وضعیت احساس خرسندی هم داشته باشد که روش بی‌دردسری در پیش گرفته و اصلاً به دنبال بحث‌و‌جدل نیست. او از این نکته غافل است که

۴-۲. واقعیت‌گرایی

حل معضلات جامعه بدون در نظر گرفتن واقعیت‌های موجود که گاهی دیدن و حتی شنیدن آن‌هم منجرکننده است، امری غیرممکن است. در حقیقت اصلاح جامعه از سوی مصلحان و بیدارگران سوای واقع‌بینی امورات جاری آن کاری بس عبث است. آنچه توانست بنت‌الهدی را در عرصه بیداری اسلامی جامعه خود موفق گرداند، واقع‌گرایی و واقع‌بینی وی در خصوص مسائل پیرامونی جامعه بود. بنت‌الهدی به این سطح از واقع‌نگری اجتماعی سیاسی رسیده بود که «جوامع همانند افراد، گاهی بیداری خویش را از دست می‌دهند که در نتیجه خواب و غفلت داخلی‌اش یا در پی هیپنوتیزم خارجی، مدتی طول می‌کشد یا کم می‌شود. بدیهی است آنچه بر سر ملت‌های دیگر پیش آمده، بر امت پیامبر آخرالزمان هم پیش می‌آید. در این فرایند یا ملت‌ها می‌خوابند و یا به خواب برده می‌شوند. پس از مدتی به دلایلی بیداری خویش را باز می‌یابند.» (بودریس، ۱۳۹۱: ۱۷۶). پس اکنون واقعیت جامعه اسلامی با همه مشکلاتش دیده شده و بایستی با بررسی همه جانبه و با استفاده از همه ابزارهای ممکن به درمان مشکلاتش پرداخت. واقعیت درونی و بیرونی نگاه به زن، پایه و اساس ورود به مقوله ایجاد تحول در جامعه محسوب می‌گردد، چیزی که اگر برداشت مفهومی درستی از آن حاصل نگردد، دچار چالش واقع‌گرایی خواهد شد. بنت‌الهدی درباره این مهم، سعی خود را بر ارائه واقعیت‌های پیرامونی با رویکرد نگاه به آخرت بنا می‌کند. وقتی قرار است بر آستانه ورود به محکمه عدل الهی باشیم پس بهتر است به حقیقت اقرار کنیم چرا که پوشاندن حقیقت نفعی به دنبال ندارد: «وما أرانی الآن وانا واقفة علی ابواب الآخرة الا مدفوعة الی اقرار الحقیقة مهما کانت، حقیقة موقفة من الاحداث وواقع تفاعلی معها علی اساس الایمان، لان اللف والدوران ومحاوله تغطية الحقائق سوف لن یجدینی نفعاً وانا فی طریقی الی المثل امام الحاکم العادل حیث لا انکار ولا اصرار، لا مغالطة ولا مواربة: [یوم تشهد علیهم السننهم وایدیهم وارجلهم بما کانوا یعملون] اذن فلاکن صریحة فی محاسبة نفسی ودراستها ولأکن واقعیة فی تلك المحاسبة» (الصدر، ۱۴۲۰: ۱۵۹).^۱

بحث و جدل آرام و خوب که ناشی از باور درست باشد، مایه افتخار است، نه بحث و جدل پیرامون ظاهرگرایی، تعصبات و نژادپرستی‌ها؛ چراکه آن‌کس که از گفتن حق ساکت باشد، یک شیطان بی‌صداست.

۱. اکنون که در آستانه ورود به عرصه آخرت هستم چاره‌ای جز بیان حقیقت ندارم، هرچه می‌خواهد باشد؛ موضع واقعی و واکنش من در قبال حوادث بر پایه ایمان است. چراکه باور دارم تلاش برای پوشاندن چهره حقیقت و پنهان کردن حقایق هیچ نفعی برای من به دنبال نخواهد داشت در شرایطی که من در حال حرکت به سمت

مجموعه عواملی که می‌تواند چرخ حرکت جامعه را به‌درستی به حرکت درآورد، ایجاد حس مسئولیت‌پذیری در فرد فرد افراد جامعه می‌باشد به‌گونه‌ای که هرکسی خود را نسبت به تغییر و تحولات محیطی بی‌تفاوت نپندارد. از دیگر سو در قرن بیستم بانوان مسؤلیت‌های خطیری را در بیداری و مبارزه با استعمار برعهده داشته‌اند. برای مثال «زنان الجزایری از همان ابتدای اشغالگری فرانسویان، به مبارزه با آنها و دفاع از میهن خویش پرداختند و به تدریج به بازوی توانمند مقاومت اسلامی الجزایر و جنبش آزادیبخش تبدیل شدند» (منهاجی، ۱۴۰۰: ۱۵۱) با چنین رویکردی است که نگاه بنت‌الهدی در ایجاد موج بیداری در جامعه اسلامی خود، یک نگاه ترقی خواهانه قلمداد می‌گردد. بر اساس دیدگاه اصیل اسلامی، وی نقش مؤثری را برای زن در جامعه در اداره امور مختلف مدیریتی حتی در حد مدیریت‌های کلان قائل است. اگرچه به لحاظ جامعه‌شناختی قالب جوامع شناخته‌شده در طول تاریخ تحت نفوذ و سیطره مردان بوده است، مردان وظایف و نقش‌ها را توزیع می‌نمودند و در خصوص وضعیت حقوق و مقررات به ایفای نقش می‌پرداختند و در این حال اداره سیاسی و اقتصادی جوامع را نیز برعهده داشتند اما درعین حال بنت‌الهدی با نیم‌نگاهی به سوابق و پیشینه تاریخ اسلام و سرزمین‌های اسلامی، با ایجاد نوعی روشنگری و احساس مسئولیت‌پذیری، نمونه‌هایی از تاریخ را در آثار خود به نمایش می‌گذارد که قدرت مانور زنان را در عرصه مدیریت کلان در سطح خانواده و قبیله و بالاتر از آن به نمایش می‌گذارد. از دیدگاه وی زنان نه تنها در عرصه نظری می‌توانند در زمره بیدارگران عصر جوامع امروزی محسوب شوند بلکه حتی می‌توانند قدرت مدیریتی خود را در عرصه یک سرزمین گسترده به ظهور برسانند و این البته یک پیروزی محسوب می‌گردد. «فقط همتی دیگر باید از زنان، که پس از پیروزی به دست آمده راحت نشینند بلکه به تلاش بیشتر برخاسته خود را بشناسند و به دیگران بشناسانند و گرنه از هدف اسلام دور خواهند گشت» (فیض کاشانی، ۱۳۸۶: ۱۵۰). وی برای این موضوع شاهد مثال‌هایی را در پس‌زمینه ذهن نقاد خود می‌آورد که در زمره آیات سوره نمل به تصویر کشیده می‌شود («انی وجدت

جایگاهی هستم که باید در برابر یک حاکم عادل بایستم و پاسخگو باشم. در آنجا نه می‌توان انکار کرد و نه می‌شود اصرار نمود و نه می‌توان دو گونه حرف زد و نه می‌شود به غلط سخن گفت: (روزی که زبان‌ها و دستان و پاها به خاطر آنچه انجام داده‌اند، علیه شان شهادت می‌دهند). پس من باید در محاسبه و وارسی نفس خود با صراحت برخورد کنم و در این محاسبه واقع‌بین باشم.

امراه تملکهم و اوتیت من کل شیء و لها عرش عظیم» (نمل: ۳۲). وی نقش بیدارگری زن را در میان اقبشار جامعه به عنوان یک امر مغفول واقع شده مورد اشاره قرار می دهد و با نگاه به آیات قرآن کریم، نام بلقیس^۱ به عنوان دادرس حاکم بر سرزمین سبا را بارها مورد تلاوت روزانه خود قرار داده و این نمود در آثارش از برجستگی خاصی برخوردار است. او بلقیس های متعددی را در ذهن خلاق اش می پروراند و بر گستره زمین مورد کنکاش قرار می دهد. اگر در قرآن زنی توان فرمانروایی دارد، چرا زنان دیگر با استعدادهای متفاوت تر نتوانند در سرزمینی دیگر به مقام فرمانروایی برسند؟ دیدگاه اسلامی بنت الهدی تا آنجا به پیش می رود که نقش برجسته ای چون حاکم سبا را به عنوان بهترین مثال می تواند در ذهن پروراند. بنت الهدی در ادامه آثار خود به چنین دیدگاه اسلامی - قرآنی که یک اصل مترقی است، پای می فشرود. سفارش به سیر کردن در مسیر هدایت و کاشتن بذر اصالت در هر باغی و روشنگری در پیچ و خم های مختلف از جمله امور مسئولیت زایی است که بخش مهمی از زندگی انسان مؤمن را تشکیل می دهد. هدف این مسئولیت پذیری در نهایت رضای خدا خواهد بود. «فنصیحتی الیک ان تسیری فی دروب الهدی تغرسی فی کل تربة بذرة و ترعی فی کل روض زهرة و تیری علی کل منعطف شمعة و اذا کان هناك من یشک فی سلامة البذرة او لا یستسیغ منظر الزهرة فان ما ینبت عن البذرة و ما یفوح من اریح الزهرة لکفیلان بجذبه الیهما من جدید بعد ان یشتا و جودهما بشکل لا یقبل الجدل و هذا فی الواقع هو الجانب المهم فی حیاة الانسان المؤمن إذ انه بطبیعة وجوده عطاء، و العطاء اذا کان خیرا فهو لا یهدف الا الی تحقیق غایة تقریه من رضاء الله و رضوانه، فما دام یضع هذه الغایة کهدف له فی الحیاة لا یعود هناك امر من الامور یحول بینه و بین الانطلاق حتما و لو لم یجد انسانا واحدا یتسجیب الیه»^۲ (الصدر، ۱۴۲۰: ۵۶)

۱. «در داستان های قرآنی، به زنانی برگزیده و ممتاز از جمله بلقیس دختر شریل برمی خوریم که در فراست و هوش سرشار، و در توانایی بر درک حقایق بسیار دشوار، و در حل مسائل و رویدادهای اجتماعی و سیاسی بدان پایه و منزلت رسیده بودند که حتی بزرگترین مغزهای متفکر آن روزگار نمی توانستند کوچکترین ایراد و اشکالی به پیشنهادها و نظراتشان وارد آورند و حتی می توان ادعا کرد که در مسائل اجتماعی و سیاسی، مافوق و برتری نداشتند» (فهم کرمانی، ۱۳۷۴: ۲۵).

۲. پس نصیحت من به تو این است که در طی مسیر خود در راه هدایت در هر خاکی دانه ای بکاری و در هر باغی گلی کشت کنی و در هر جاده ای شمعی بیفروزی. در صورتی که کسی در سلامت دانه شبهه داشت و یا دیدن گل خوشایندش نبود، به طور حتم آنچه از دانه روید و آنچه از عطر شکوفه ها به هوا برخیزد، کافی است تا دوباره آنان را به خود جذب نماید. تا جایی که حضورشان دیگر برای اثبات نیازی به بحث و جدل نداشته باشد. این در حقیقت بخش مهمی در زندگی انسان مؤمن است. طبیعت وجودی وی بخشش است و بخشش در صورتی که رنگ و بوی

دغدغه‌ی هدفمند بنت‌الهدی در مسیر اصلاح جامعه اگرچه سراسر امیدبخش و پویاست و تلاش بی‌نظیری را در ترسیم شیوه‌های هوشمندانه اسلام در بیدار کردن جامعه مورد توجه قرار می‌دهد، اما در عین حال او فردی واقع‌گراست و واقعیت‌های موجود در جامعه به‌ویژه قشر زنان نمی‌تواند وی را فردی متعصب جلوه داده و از مجموعه ضرباتی که تهاجم فرهنگی غرب بر شخصیت زن وارد آورده، غافل باشد. بنت‌الهدی جلوی موج افراط‌گرایی در موضوع بزرگ جلوه دادن بیش از حد زنان را می‌گیرد تا به مرزهای فیمینیسیم نزدیک نشود و برعکس کسانی که نوعی رقابت کاذب را بین عرفان زن و مرد ایجاد می‌کنند، در صدد رقابت زایی و توجه به ظرفیت‌های حقیقی بانوان است؛ البته اندیشمندان غربی هم بر این سهم معرفتی زن در اسلام صحه گذاشته‌اند. جانز می‌گوید: «عرفای زن خیلی بیشتر با اشراق، بصیرت و تجارب عمیق درگیر بوده‌اند تا عرفای مرد، اما سهم آنان نادیده گرفته شده است» (زینی، ۱۳۹۳: ۳۰۲). و این همان جایی است که عرض اندام اعتدالی بنت‌الهدی رخ‌نمایی می‌کند و حدود و ثغور اسلامی را بر نوع نگاه به عرفان و شناخت زن حاکم می‌کند. وی برعکس، ضمن داشتن یک الگوی معتدل و مشخص در بیدارگری جامعه خود، آسیب‌های وارده به بافت جامعه اسلامی خود را نیز نادیده نمی‌گیرد بلکه تلاش می‌کند با آسیب‌شناسی موارد مختلف، به راه‌حلی عاقلانه و منطقی دست یازد. ایشان با بررسی مسائل مربوط به نقش زنان در جامعه و میزان توانمندی آنان در تأثیرگذاری بر مسیر رو به حرکت آن در دهه‌های گذشته، سعی می‌کند در راستای روند بیداری اسلامی نقش بهتری را برای تثبیت حقوق زن ایفا کند. وی در آثار خود بر حق مساوات با مرد، آزادی، حق فعالیت و حق بیان برای زن از نگاه اسلامی تأکید می‌ورزد. او همچنین اعتقاد و احترام زن به دین مبین اسلام را در راستای تأثیرگذاری حداکثری بر حفظ و صیانت از پیام محمدی و راه فاطمی و زینبی خوب ترسیم می‌کند. بنت‌الهدی این مسیر را تا جایی به پیش می‌برد که در نگاه خود، نقشی را که زن قادر است در عرصه سیاست، رسانه، صلح و حتی جنگ نیز داشته باشد، به جامعه خود نشان دهد. او در همین راستا اقدام دوچندانی در جهت ترسیم واقع بینانه لایه‌های جامعه خود و

نیکی داشته باشد، فرد جز به هدف خواسته‌های الهی که نهایت آن تقرب به رضوان و رضای خداوند است، فکر نمی‌کند. تا زمانی که این هدف به‌عنوان یک هدف نهایی در زندگی باشد، هیچ کاری از کارهایی که دچار مشکل شده، بدون راه‌حل باز نمی‌گردد اگرچه هیچ‌کسی در این مسیر نباشد تا به خواسته‌هایش پاسخ گوید.

تأثیرات تهاجم غرب بر فرهنگ و آداب و رسوم مردمانش از خود نشان می‌دهد. زن مسلمان در پیگیری امور و کشیده شدن به سمت انجام کارهای بزرگ به طور حتم کمتر از مرد مسلمان نیست. شخصیت وی دارای یک پیام است، اما در زمان کنونی زن فریب خورده و وظیفه آن است که تلاش شود از این خواب غفلت بیدار شده و به سمت نوعی اعتدال حرکت کند که در این صورت جامعه نیز معتدل خواهد شد. «ان المرأة فی عصرنا هذا مخدوعه والذنب فی ذلك كله یرجع الی الرجل الذی عمل علی استغفالهها حتی نزل بها الی هذا المستوى الذی انحدرت الیه، ولهذا فان علینا محاوله ايقاظها من غفلتها وانتشالها من الوهده التي تردت فیها دون ان تدری او تعلم. تسمیه المرأة المسلمه فی بعض الأحيان غیر صحیح لأن بعض المخدوعات من النساء المسلمات لا یمکن لها بای حال من الاحوال أن تتشبع بروحیات الغرب، او تتخذها افکاره وآراءه فالمرأة المسلمه التي تعرف حقیقه دینها و واقع رسالتها تعلم واثقه أن لها فی مبدئها أذنب معین ترد منه لتتعم بحقوقها کامله فی الحیاة وحتی المخدوعات من المسلمات لم یفت الوقت اصلاحهن بعد... فالمرأة المسلمه عنصر طیب سوف ترجع الی الطریق السوی متى ما رفعت الغشاوة عن عینها، وسوف ترفع فی اقرب فرصه. ان فشل النساء المتفرنجات قد اخذ یدو واضحا فی حیاتهن کما ان نسبه الفشل فی الزیجات التي تقوم علی اساس هذا التفرنج قد اخذ یتزاید مطردا فی جمیع الاقطار الاسلامیه»^۱ (صدر، ۱۴۲۰: ۷۵).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. زن در زمان ما فریب خورده و گناه این فریب به مردی برمی‌گردد که در جهت اغفال وی گام برداشته تا جایی که او را به این سطح از سقوط کشانده است. به همین جهت وظیفه ماست تلاش کنیم تا او را از خواب غفلت بیدار کنیم و از منجلابی که ندانسته در آن افتاده بیرون بکشیم. نام‌گذاری زن مسلمان برخی اوقات درست نیست چراکه بعضی از زنان مسلمان فریب خورده به هیچ وجه نمی‌توانند از روحیات غرب اشباع شوند و یا فریب عقاید و نظرات آن را بخورند. بنابراین زن مسلمانی که حقیقت دین و واقعیت رسالت خود را می‌داند، مطمئن است که در اصل خود سرچشمه گوارایی وجود دارد که از آن می‌نوشد برای این که از حقوق کامل خود در زندگی برخوردار گردد. این امر حتی برای زنان فریب خورده مسلمان نیز صادق است و هنوز فرصت اصلاح از دست نرفته است. زن مسلمان یک گوهر پاک است که هر زمان پرده از جلوی چشمانش کنار رفت، به راه درست باز خواهد گشت و در نزدیک‌ترین فرصت ممکن بر خواهد خاست. پس ناکامی زنان فرهنگی شده به تدریج در زندگی هایشان نیز آشکار می‌شود چنانچه نسبت ناکامی در ازدواج‌هایی که بر اساس همین فرهنگی مآبی شکل گرفته، در سرتاسر سرزمین‌های اسلامی رو به افزایش است.

۴-۵. باور به اصل تحول‌خواهی

بنت‌الهدی در عرصه بیداری اسلامی به واسطه وجود نقش فریبنده زن در جوامع غربی، با چالش اساسی مواجه است. او هر زمانی که می‌خواهد به نقش برجسته زن اشاره کند، الگوی زنان غربی یک‌باره در چشم مخاطبین‌اش جلوه‌گر می‌شود و مانع از ترسیم صحیح جایگاه زن در اذهان بیدارگران جامعه می‌شود. سرانجام مواجهه با چنین دیدگاهی به فمینیسم تساوی یا فمینیسم تفاوت منجر خواهد شد. بر همین اساس بنت‌الهدی می‌کوشد زن غربی را آن‌گونه که هست، مورد نقد تحلیل واقعی قرار داده، نقاط قوت و ضعف وی را به تصویر بکشد تا در ورای آن، نقش زن مسلمان از پس پرده‌های تیره توهم و خودتحقیری بیرون آید. «از نظر عده‌ای از صاحب‌نظران تقسیم‌کار جنسیتی اسطوره‌ای است که توسط رفتارشناسان، انسان‌شناسان و جامعه‌شناسان ترویج می‌شود. از این رو، خواهان نسخ خانواده به منظور آزادی زنان از نقش‌های جنسیتی به‌ویژه خانه‌داری شده است» (بستان (نجفی)، ۱۳۸۸: ۱۵۵). باور بنت‌الهدی در خصوص حضور زن در بافت جامعه غرب این‌گونه است که نقش زن در جامعه غرب به دلایل متعدد همچون مدرگرایی و مصرف‌گرایی در معرض دست‌خوردگی و آسیب جدی قرار گرفته است. وی به دنبال علل و اسبابی است که زن را در جامعه غربی به یک ابزار جنسی در رسانه‌های ارتباطی و تجارتي تبدیل کرده است. او بر این باور است که زنان مسلمان در جوامعی که عادت به مشاهده زنان باحجاب نداشته باشند، مورد تمسخر قرار می‌گیرند چنانچه در تصور غربیها زنان مسلمان به دلیل پوشش و حجاب، مورد ظلم و تضييع حق واقع شده اند.

بنت‌الهدی بیان می‌دارد که اسلام از ۱۳۰۰ قبل به چنان اندیشه‌ها و آموزه‌هایی مرفعی و پویا فرا خوانده است که در قرن بیستم آن‌ها را در متون پیشرفته خردمحور معاصر می‌بینیم: «وكم من الافكار الاجتماعية التي دعا اليها الاسلام قبل اكثر من ۱۳۰۰ سنة توصل العالم اخيرا الى ضرورة تطبيقها مثل اعلان حقوق الانسان ومحاربة الرق ووضع الحلول الاقتصادية التي تحول دون الاحتكار والاستغلال وغير ذلك مما تتمكنان من مراجعته مفصلا في كتاب الانسان في القران للعقاد والتعصب والتسامح للغزالي. اذن فان رسالة الاسلام قائمة بذاتها وهي تدل بنفسها على نفسها ويكون استقلالها هذا مستندا الى اسس قوية يرضاها العقل وتنسجم مع واقع طبيعة الانسان لانه ومن خلال نظمه يحفظ للانسان كرامته وحرية في حسن الاختيار فلا يكبل افكاره بخيوط من الجهل ولا يخدر احساسه بحبوب من الشعور بالخطيئة والذنب والصغار ولا يملئ

علیه اطروحتہ مرتکزہ علی الجانب العبادی فقط متجاهلا حیاته و متطلباتها فیما عدا ذلك فهو يشمل بالتشريع مختلف النواحی ولا یهمل جانباً دون ان یضع له القواعد الصالحة لكل زمان ولكل فرد من الافراد»^۱ (صدر، ۱۸۴: ۱۴۲۰). پس نقطه نهایی در مسیر حرکت بیداری اسلامی از نظر بنت الهدی صدر، رسیدن به یک مدینه فاضله است که قصدش همگانی کردن مطالبه مردمی در تحقق این هدف عظیم است. بنت الهدی اگرچه می‌داند مدینه فاضله‌ای که در آثارش به جستجوی آن است در فضل کمال، همپای مدینه فاضله مورد انتظار در عصر ظهور نمی‌رسد، ولی در عین حال شایسته است در سایه این شرایط آنچه امکان دارد مطالبه شود. زیرا «همان‌گونه که ملاصدرا می‌گوید بهترین خیر و کمال تنها به وسیله مدینه فاضله و امت فاضله‌ای به دست می‌آید که تمام شهرهای آن برای رسیدن به هدف نهایی و حقیقی با یکدیگر همکاری می‌کنند. این مقوله درست برخلاف مدینه ناقص و امت جاهل است که برای رسیدن به برخی از اهداف شروانه همکاری می‌کنند» (لک زایی، ۱۰۴۶: ۱۱۸). ذهن کنکاشگر بنت الهدی به دنبال تطبیق جامعه‌ای اسلامی با شاخصه‌های برخاسته از متن دین است که در برخی برهه‌ها تجربه شده و به نوعی رنگ و بوی مدینه فاضله را به دست آورده اما در عین حال در این مسئله شکی ندارد که جامعه غربی تا رسیدن به دروازه‌های چنین آرمان شهری، فرسنگ‌ها فاصله دارد.

۴-۶. ادراک سازی مشترک

بنت الهدی صدر در نگاه چالشی خود به عرصه بیداری اسلامی که آن را در زمره بزرگ‌ترین

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. چه بسیار اندیشه‌های اجتماعی که اسلام بیش از ۱۳۰۰ سال قبل به آن دعوت کرده در حالی که دنیا اخیراً به ضرورت اجرای آن پی برده است. از جمله اعلامیه حقوق بشر، مبارزه با برده‌داری و قراردادن راه‌حل‌های اقتصادی که مانع از احتکار و سوءاستفاده گردد. علاوه بر این‌ها موارد دیگری هم وجود دارد که می‌توان با مراجعه به کتاب «انسان در قرآن» عقاد و «تعصب و تسامح» غزالی به صورت مشروح مطالعه کرد. بنابراین پیام اسلام بر ذات خود استوار است و این خود به تنهایی دلالت بر خود را به همراه دارد. این استقلال رسالت اسلامی متکی به پایه‌های استواری است که عقل هم آن را می‌پسندد و با واقعیت ساختار طبیعی انسان نیز همخوانی دارد. چراکه از طریق نظم خود، کرامت و آزادی انسان را در انتخاب مناسب‌اش حفظ می‌کند. در این صورت دیگر افکارش با ریسمان‌های جهل به زنجیر کشیده نمی‌شود و احساساتش با قرص‌های احساس گناه و اشتباه و تحقیر تخیل‌پذیر نمی‌گردد. نیز چارچوب طراحی شده‌اش تنها بر بعد عبادی بدون در نظر گرفتن زندگی و خواسته‌هایش متمرکز نمی‌شود. علاوه بر این اسلام قانون‌گذاری در ابعاد مختلف را نیز شامل می‌شود و یک‌جانبه و بدون در نظر گرفتن مصالح زمان و انسان، به وضع قوانین برای آنان نمی‌پردازد.

چالش‌ها در جهان معاصر می‌پندارد، به تضاد بین سنت و مدرنیته نظاره می‌کند و به نیکی به تضارب آراء در این عرصه همت می‌گمارد. اشاره او به بزرگ‌ترین چالش‌ها پیرامون پیشرفت‌های علمی خیره‌کننده بشر است که در آن به افق‌های دوردست دانش بشری رسیده و به پیروی از آن زندگی و رفتار انسان نیز دگرگون‌شده که نتیجه آن نادیده گرفتن امور غیبی از سوی علم جدید شده است. این علم با برپایی ابزارها و دلایل و تجارب مشهود، همه اعتقادات را نادیده انگاشته و نسبت به همه امور غیبی اظهار تردید می‌کند. این بزرگ‌ترین چالش برای عرصه ایمان و اسلام است. «با توجه به خصوصیت فراملی و کنترل ناپذیری اغلب رسانه‌های نوظهور، چاره‌ای جز تمرکز بر روش مصون‌سازی وجود ندارد و روش محدودسازی به‌تنهایی سودمند نخواهد بود. از جمله روش‌های مصون‌سازی استفاده از ظرفیت بالای رسانه‌ها در جهت تقویت خانواده و تحکیم پیوندهای آن است» (هدایت‌نیا، ۱۳۹۶: ۱۵۹). در اینجا نقش بیدارگران اسلامی از جمله بنت‌الهدی صدر این است که ادراک مذکور را رشد داده و نهال آن را از دوره کودکی در وجود کودکان بکارد تا درک کودک را با ایمان پیوند دهد و فرد را از احساس کفر، الحاد و سرکشی در برابر واقعیت ایمانی مصون بدارد. علم جدید که غیب را نادیده می‌انگارد تا چند قرن پیش، جزء امور غیبی به شمار می‌آمد ولی اکنون به واقعیت ملموس تبدیل شده است. به‌عنوان نمونه می‌توان به انفجار اطلاعات در عصر حاضر اشاره کرد که زمانی جزو امور سخت و پرماجرا محسوب می‌شد. تجربه‌گران همواره صحبت از تصدیق مسائل معتنا به می‌کنند در حالی که تصور درست این تصورات مقدمه درستی بر بیان حقایق است. ادراک‌سازی مشترک بر پایه چنین مکانیزم منطقی شکل پیدا می‌کند. در این بین سیر عمر انسان از طفولیت تا پیری در درک میزان تصورات و تصدیقات دچار نوسان قابل ملاحظه‌ای است: «ان التجربیین یقولون عن القضايا التصدیقیة أنها لا یمكن أن یعترف بها دون تجربه مسبقه... إن القضايا التصدیقیة هی کل قضیه صادقه یرصدقها الانسان ویؤمن بصحتها، هذا هو التعریف المختصر للقضايا التصدیقیة، والحقیة ان کل تصدیق یحتاج ویعتمد علی تصدیق قبله، والتصدیق الذی قبله یحتاج الی تصدیق قبله ولكن لا یمكن أن یتراجع هكذا باستمرار من تصدیق الی تصدیق دون أن نصل الی بدایه، والا كان معنی هذا أننا لن نحصل علی أي معرفة او تصدیق أساسا... وهذا ما نقوله بالنسبة الی المعارف التصدیقیة للانسان عموما، فإنها لابد لها من بدایه ان تعتمد علیها، وهذه البدایه لابد ان تكون معروفه لنا بصورة مباشرة و بدون ای تجربه و استقلال. و هنا یاتسی دور الادراك التصدیقی و

هو إثبات صحهٔ تصوراتنا وانطباقها على الواقع. ولكن الادراك التصديقي الذى نعتمد عليه هنا يعتمد هو بدوره على الادراك التصورى ايضا. لانه ليس من الممكن إدراك شىء والتصديق له دون تصوره بشكل مسبق لهذا الادراك...»^۱ (صدر، ۱۴۲۰: ۳۲۲-۳۲۰). مقوله ادراك سازى در دنياى امروز، عرصه زمينه سازى براى اجراى اهداف كلان سياسى، فرهنگى و اجتماعى است كه بنت الهدى توانسته در اين عرصه زمينه هاى لازم براى بيدارى جامعه را مهيا سازد.

۴-۷. تحريف زدائى

اسلام از ابتدائى پيدائش، در عرصه نبرد با افكار و اندیشه ها و باورهاى مختلف، با جنگ نرم پيچيده و طولانى مواجه بوده است. از آن زمان بسيارى تلاش مى کردند ارزش ها و آموزه هاى اسلامى را از طريق ابزارها و روش هاى مختلف تحت تأثير قرار دهند. اين موضوع دقيقا يکى از ابزارهاى بسيار دقيق، تأثيرگذار و حساسى بود كه بنت الهدى صدر به آن توجه بسيار زيادى نموده است. او با توجه ويژه اى كه نسبت به اين گونه رويكردهاى تهاجمى در عرصه فرهنگ و مذهب داشته، به خوبى دريافته بود كه قدرت هاى استكبارى چگونه در راستاى رسيدن به اهداف كلان سياسى استكبارى خود، كوشش مى كنند به ايجاد انحراف در اين عرصه پردازند. در حقيقت سياست گذاران عرصه فرهنگ و دين و قدرت هاى استكبارى يك الگوى غلط را براى زنان مسلمان ايجاد مى كنند تا سبك زندگى آن ها را در بلندمدت دستخوش تغيير و تحول دلخواه آنان قرار دهند. اين نبرد غربى عليه زنان يك جنگ بلندمدت است كه ابزارهاى را براى تفرقه افكنى

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

۱. تجربه گرايان مى گویند بدون داشتن تجربه قبلى نمی توان به گزاره هاى قابل تصدیق باور داشت. گزاره هاى تصدیقى همان گزاره درستی است كه انسان آن را مى پذیرد و به درستی اش باور دارد. اين تعريف كوتاهى از گزاره هاى تصدیقى است. در حقيقت هر گزاره تصدیقى به تائيد گزاره قبلى خود نياز دارد. تصدیق قبلى آن هم به تائيد قبل از آن محتاج است اما نمی توان به طور مستمر از يك تصدیق به تصدیق ديگرى رفت بدون اينكه به ابتدائى كار نرسيم. در غير اين صورت معنای چنين وضعيتى آن است كه ما به هيچ وجه شناخت و تائيدى را به دست نخواهيم آورد. به طوركللى اين همان چيزى است كه در خصوص علوم قابل تصدیق براى انسان مى گوييم. پس به ناچار بایستى يك ابتدائى كاری وجود داشته باشد تا به آن تکیه شود. چنين سرآغازى ضرورى است كه به صورت مستقيم و بدون هرگونه تجربه و استقلالى براى ما شناخته شده باشد. اينجاست كه نقش دريافت تصدیقى به میان مى آید و اين همان اثبات درستی تصورات ما و تطبيق آن با واقعيت بيرونى است. با اين وجود ادراك تصدیقى كه ما به آن تکیه مى كنيم، به نوبه خود بر ادراك تصورى استناد مى كند. به اين دليل كه درك يك چيز و تصدیق آن بدون تصورش به صورت گذشته براى چنين ادراكى امكان پذير نيست.

و ایجاد انحراف در سطوح مختلف زندگی زن از دوران کودکی وی تا بلوغ و بزرگسالی ایجاد می‌کنند. بنت الهدی در جایی درباره این حقیقت می‌گوید: «زن مسلمان امروز خویشتن را فراموش کرده و به تدریج در نتیجه از روح اسلام و حقیقت انسانی خود فاصله گرفته و به خود به‌عنوان یک زن فکر می‌کند و سرانجام دست‌به‌گریبان هوس‌ها و امواج اجتماعی گشته و به تسخیر امیال مردان پرداخته و هر تبلیغ دروغین و هر نقشه و نیرنگی او را به دام خود اسیر ساخته است. بدین جهت با چنان بند و ریسمان‌هایی دست‌وپایش به هم بسته شده که حتی زن بودن خویش را هم از یاد برده است و شخصیت انسانی و حیاتی‌اش را نابود ساخته است به طوری که اگر بخواهد راه تعالی و عظمت را همچون یک انسان مستقل و آزاد پیش گیرد درست نمی‌تواند ... پس چرا زن مسلمان قیام نمی‌کند و راه خویش را به‌سوی یک زندگی فرهنگی و علمی، با حفظ مرحله پوشش اسلامی باز نمی‌گشاید؟» (صدر، ۱۳۶۸: ۶۷). زنی که اساساً نقش وی ساختن جامعه است در زمره اصلی‌ترین و مهم‌ترین هدف قدرت‌های استکباری در عرصه ایجاد انحراف در زنان مسلمان از انجام تکلیف و نقششان به‌عنوان معلمان و مادران جامعه به شمار می‌آید. باین حال وجود چنین نبردی در بلندمدت یکی از اجزای عمده و حیاتی نبرد علیه زنان مسلمان در قالب استفاده از ابزارهای جدید ارتباطی و غیره برای منحرف کردن نقش آن‌ها در جنبش بیداری اسلامی و تغییر در باورها و اندیشه‌ها و دیدگاه‌های آنان می‌باشد. این مهم، نقطه مقابل تلاش‌های بنت الهدی در سلسله آثار داستانی‌اش است که می‌کوشد در برابر این جنگ نرم هوشمندانه قد علم کرده، در حد توانش به خنثی‌سازی آن اقدام نماید. بنت الهدی همه مشکلات مطرح‌شده را در بازگشت به اسلام با شعار بیدار شدن مسلمانان به‌ویژه زنان مسلمان می‌داند. دین اسلام یکی از مأموریت‌های خود را زدودن خرافات از چهره غبارگرفته انسانیت می‌داند و در این خرافه‌زدایی زن و مرد نمی‌شناسد چنانکه اجر و پاداش آنان را نیز یکسان در نظر می‌گیرد. اسلام از زن یک موجود جدید با روحیه عالی با جایگاه اجتماعی بالا در محافل اسلامی می‌سازد به گونه‌ای که در میادین نبرد زنی چون حضرت خدیجه (سلام الله علیها) به عنصری معنویت‌افزا و به دور از خرافه و عاملی در جهت تشجیع سپاهیان در میدان نبرد تبدیل می‌گردد. شهیده بنت الهدی با یادآوری آی‌ای از قرآن، رسالت زن و مرد را در این تحریف‌زدایی یکسان می‌بیند: «فأشاد بالمرأة فی القرآن وجعلها فی صف واحد مع الرجل، لها ما له علیه ما علیها، كما جاء فی الآیة الکریمه: (انی لا أضع عمل منکم من ذکر او اثنی بعضکم من بعض).

وهكذا خلق الاسلام من المرأة المسلمة خلقا اجتماعيا جديدا، وركز لها مكاتنها في الاوساط الاسلامية، وارتفع بمعنوياتها حتى شهدت الحروب ونزلت الى سوح الجهاد وكتبت لها انصع صفحة في تاريخ الامة الاسلامية منذ عهد خديجة ام المؤمنين اول حاضنة للرسالة المحمدية^۱ وى به بانوانى اشاره مى كند كه در درازناى تاريخ در اين راه جهاد كردند و پاره هاى تن و عزيزان خود را از دست دادند: «واستمر التاريخ يحدثنا عن امهاتنا اللاتي استرن بنور الاسلام السماوى فقدمن الضحايا والشهداء من اخوانهن و افلاذ اكبادهن، ولم يكن المصاب ليزيدهن الا غيرة وحماسا و تفانيا فى سبيل تركيز راية اسلامهن الخالد!»^۲ و بهترين راه اين تحريف زدایی را در علم آموزی می داند تا بانوی آگاه و بصیر مسلمان بتواند در برابر تهاجم فرهنگی و یاوه های مغرضان پایداری کند: «وان نذكر دائما وابدأ ان النبى الرحمة (صلى الله عليه وآله وسلم) كان قد اوصانا بطلب العلم وجعله فريضة على كل مسلم ومسلمة لكي يكون للمرأة المسلمة نصيبها من الدعوة الى مبدئها ونظامها الخالد، ولكي تكون قادرة على صد هجمات المغرضين، ورد دعايات المرجفين. لا لتلاعب مع الريح مصفرة او محمرة شرقية كانت او غربية ولكن لكي تسير على الطريق المهيع السوى وتتمسك بالاسلام ديناً ومبدأً ونظاماً...»^۳ (الصدر، ۱۴۲۰: ۶۱۰).

۱. خداوند در قرآن زن را مورد تجلیل قرار داده و او را با مرد در یک صف گذاشته است. آنچه برای مرد در نظر گرفت برای زن هم به همان میزان تعریف کرد و آنچه بر دوش مرد گذاشت به همان اندازه هم بار مسئولیت بر زن نهاد. چنانچه در آیه کریمه آمده است: «یقیناً من عمل هیچ عمل کننده ای از شمارا از مرد یا زن که همه از یکدیگرند تباه نمی کنم» به این ترتیب اسلام از زن مسلمان یک ساختار اجتماعی جدیدی به وجود آورد و در محافل اجتماعی جایگاهی شایسته را برایش تثبیت کرد. روحیات زن آن چنان تقویت شد که روانه میدان های جنگ گشته و عرصه جهاد گام نهاد و از زمان حضرت خدیجه ام المؤمنین که اولین زن پذیرنده پیام محمدی بود، درخشان ترین صفحه را در تاریخ اسلام برای خود به ثبت رساند.

۲. تاریخ همچنان از مادرانمان سخن می گوید که از پرتو آسمانی اسلام نورانی شدند و برادران و پاره های جگر خود را به عنوان قربانی و شهید تقدیم کردند. هر مصیبتی که به آنان وارد می شد، غیرت، حماسه و فداکاری در راه تحکیم پرچم اسلام جاودان در درون آنان افزایش می یافت.

۳. ما باید به طور دائمی این مسئله را یادآور شویم که نبی مکرم اسلام (ص) ما را به طلب علم سفارش می فرمود و آن را بر هر زن و مرد مسلمانی واجب می دانست برای اینکه زن مسلمان بتواند سهمی از دعوت به سوی اصول و مبانی نظام جاودان اسلام داشته باشد. نیز برای اینکه بتواند سدی در برابر هجوم های بدخواهان باشد و به یاوه گویان پاسخ درخور بدهد. نه اینکه با وزش های زرد و سرخ شرق و غرب به هر سو متمایل شود بلکه برای اینکه در مسیر درست بتواند قدم بردارد و به اسلام به عنوان دین، اصل و نظام تمسک جوید.

۴-۸. تغییر محیط پایه

بیداری اسلامی که بنت‌الهدی صدر به‌عنوان یکی از بیدارگران عصر در تکاپوی ایجاد، اعمال، گسترش و حفظ آن است، بر پایه اصل تغییر محیطی استوار است که انسان اگر به آن توجه کافی نکند، به هر میزان که از درون بیدار باشد اما جامعه‌اش در خواب غفلت به سر ببرد، تلاش‌هایش را اگر نه بی‌اثر اما کم‌اثر خواهد کرد. مبنای اصل اصلاح شرایط محیطی «ویژگی تأثیرپذیری انسان از شرایط مختلف محیطی اعم از شرایط زمانی، مکانی و اجتماعی است. طبق این ویژگی ریشه برخی از افکار، نیات و رفتارهای آدمی را باید در شرایط محیطی او جست‌وجو کرد. به‌عبارت‌دیگر انسان هم از حیث ظاهر و هم باطن خویش تحت تأثیر شرایط قرار دارد. اصل حاضر بیانگر آن است که برای زدودن پاره‌ای از حالات و رفتارهای نامطلوب و نیز برای ایجاد حالات و رفتارهای مطلوب در انسان، باید به دست‌کاری شرایط محیطی او پرداخت. تغییر روابط آدمی با شرایط اجتماعی مبدأ تغییر بسیاری از حالات و رفتارهای او است» (باقری، ۱۳۹۵: ۱۳۴). بنت‌الهدی باور عمیق به تغییر بنیادین محیط داشت و در این راه از چیزی نمی‌هراسید و حتی خود را آماده شهادت کرده بود. در جریان دستگیری برادرش وی خطبه‌ای آتشین ایراد کرد و رودروی مأموران حزب بعث ایستاد. آیت‌الله حائری از شاگردان نزدیک شهید صدر نقل می‌کند که من به ایشان گفتم که رژیم عراق ابایی ندارد که دستش به خون شما آلوده گردد و ایشان پاسخ داد «به خدا قسم من آرزومند شهادت در راه خدا هستم و از روز نخستین که هیئت‌ها آمده‌اند تصمیم گرفته‌ام که شهید شوم» (حسینی حائری، ۱۳۹۴: ۱۲۸)

۴-۹. بازیابی اصول اسلامی

درنهایت بنت‌الهدی صدر کلیه مفاهیم جمع‌آوری شده خود را در تصویرگری شاخص‌های بیداری اسلامی، بازیابی اصول اسلامی و بازگشت دوباره به مفاهیم محوری اسلام می‌بیند. دعوت همگانی وی با مخاطب قرار دادن دختران مسلمان با الگوگیری از زنان بزرگ جهان اسلام آذین‌بخش صفحات آثار داستانی اوست. آمنه بنت‌الهدی صدر خود از زنان مبارز، دانشمند، فرهنگی، شاعر و نویسنده بود. بنت‌الهدی به‌منظور تحقق رسالت اسلامی خویش، سرپرستی مدارس دخترانه ملی، نجف، کاظمین و بغداد را به عهده داشت و خلاصه برای تبلیغات و ارشادات اسلامی که مسئولیتی عظیم است، از هر راه ممکن و فرصت مناسب حداکثر استفاده

را می نمود. (صدر، ۱۳۶۸: ۱۸). وی درجایی از آثار خود بانوان مسلمان را دختران حضرت خدیجه، زهرا و سکینه خطاب قرار می کند و از آن ها می خواهد دیگران را به اسلام فراخوانند چراکه اسلام گواراترین آبخشور و زلال ترین برکه هاست که هرکه بدان فراخواند ناکام نگردد زیرا اسلام در طول روزگاران خطرهای مختلفی را پشت سر گذاشته است: «فالی الاسلام یا فنیات الاسلام و الی الدعوة الیه یا حفیدات خدیجه و الزهراء و بنات سکینه و الحوراء فان فیہ الأمان و الامان و هو أعذب معین نهل منه و اصفی غدیر نرد فیہ و لن ینخذل أو یرتد من یدعو الیه و الیه فقط ابدا فقد مرت علی اسلامنا الحبيب احوال و احوال علی مر العصور، و منذ أشرق نوره فی مکة (ام القرى) و لکنه خرج منها جميعا أوسع دعوة وأقوى حجة واصلب عودا! فالله قد وعدنا النصر، واللہ لا یخلف الميعاد» (الصدر، ۱۴۲۰: ۵۱۷-۵۱۶)^۱

نتیجه گیری

بنت الهدی صدر با بررسی دقیق شرایط اجتماعی جامعه خود و بر اساس یافته های درونی و شاخصه های بیرونی، ضمن ترسیم چارچوب فکری مشخص بر اساس اندیشه های اسلامی و با گسترش دایره فعالیت های خود در بین بانوان عراقی و ایجاد نوعی رویکرد سامانمند در نظام آموزشی آن زمان عراق با برخورداری از پیشینه ای که خانواده صدر در درون وی به ودیعه نهاده بود، توانست نوعی نیاز به تغییر و تبیین ضرورت تحول را هم در درون خود و هم در محیط پیرامونی اش ایجاد، بسط و حفظ نماید. ایشان هم زمان با تحصیل علوم دینی، تفکر اسلامی خود را نیز به علوم امروزی مجهز کرد و با مطالعه عمیق و دقیق نسبت به نقش زنان در تاریخ صدر اسلام و با تصویرسازی های منطقی از نقش آفرینی های عمده و مؤثری که زنان مسلمان در

۱. پس ای دختران مسلمان، به سوی اسلام بگروید و ای فرزندان حضرت خدیجه (س) و حضرت زهرا (س) و ای دختران سکینه و زینب به سوی تبلیغ اسلام بشتابید چراکه در اسلام امنیت و امانت داری است. اسلام گواراترین سرچشمه ای است که ما از آن می نوشیم. اسلام پاک ترین برکه ای است که ما بر آن وارد می شویم. هر آن کسی که به سوی اسلام بشتابد و فقط به سمت اسلام گام بردارد، هرگز خوار و ذلیل نخواهد شد و هرگز ناکام باز نخواهد گشت. از زمانی که نور اسلام در مکه تابید، بر اسلام عزیز ما در طی روزگاران گذشته چه مصیبت های هولناکی که نگذشته است اما اسلام از همه این سختی ها عبور کرد درحالی که دعوتش گسترده تر شد و برهانش قوی تر و تنه اش استوارتر گردید؛ پس خداوند به ما وعده قطعی پیروزی داده و خداوند به هیچ وجه برخلاف وعده اش عمل نمی کند.

میادین مختلف علمی فرهنگی اجتماعی سیاسی اقتصادی و حتی نبرد نظامی ایفا نموده بودند، به این نتیجه رسید که جامعه نیاز به تغییر و تحول بنیادین دارد. بر این اساس تلاش کرد روند آگاهی بخشی در عرصه‌های سیاسی اجتماعی را در محیط خود ایجاد نماید. پس از آن با طرح شاخصه‌های مشخصی از جمله سیاست ورزی، واقعیت‌گرایی، مسئولیت‌پذیری، اعتدال‌گرایی، باور به اصل تحول‌خواهی، ادراک سازی مشترک، تحریف زدایی، تغییر محیط پایه و بازیابی اصول اسلامی به این هدف جامع عمل پیوشاند. ناگفته پیداست رسیدن به اهداف بلندی که بنت‌الهدی صدر برای بیداری جامعه خویش ترسیم کرده بود، با چالش‌های مختلفی روبرو می‌شد؛ مقاومت جامعه سنتی عراق در برابر تغییرات جدید، محدودیت‌های زمانی فراروی وی، عدم برخورداری از امکانات مناسب، ناهماهنگی در بین مراکز مذهبی بانوان، عدم پشتیبانی از سوی علمای مذهبی، تهاجم گسترده غرب به ارزش‌ها و هنجارهای اسلامی، فقدان تشکیلات مشخص در راهبری اجتماعی سیاسی زن مسلمان، تلاش سیاستمداران در جهت خاموش نمودن هرگونه ندای اسلام خواهانه به‌ویژه از سوی بانوان، عدم حمایت مالی مناسب از گسترش فعالیت زنان، فقدان همگرایی زنان مسلمان در کشورهای اسلامی در ایجاد نوعی آگاهی بخشی به جامعه مسلمان، قطع ارتباط زنان مسلمان در بین جوامع اسلامی در قالب سندیکاها و یا انجمن‌های مختلف، عدم مدیریت تشکیلات مناسب در جهت خط دهی به اندیشه‌های اسلامی زن مسلمان، بی‌انگیزگی و فقدان تلاش کافی در به‌روزرسانی آثار اسلامی در عصر بنت‌الهدی صدر از سوی متخصصین امر و بالاخره نبود الگوی کافی و مناسب امروزی که ایشان بتواند به‌نوعی تکمیل‌کننده راه فرد قبلی باشد، در زمره چالش‌های بود که رویکرد مجدانه ایشان را دچار مشکل می‌کرد. باین‌وجود بنت‌الهدی توانست اگرچه به همه اهداف اما تا حد زیادی به چشم‌اندازهای اسلامی خود جامعه عمل پیوشاند.

بیداری جامعه منوط بر ساختار فکری و اعتقادی صحیح آن است و تنها کانون زمینه‌ساز آن، خانواده به‌عنوان بنیادی‌ترین عنصر نظام اجتماعی است که نقش کلیدی و محوری زن را نمی‌توان در آن نادیده انگاشت. دین اسلام به زن به‌عنوان عنصری مؤثر در حیات و سعادت اجتماعی می‌نگرد و او را قادر به کسب بالاترین درجات ممکن برای انسان می‌داند و از زنان نمونه به‌عنوان الگو و اسوه برای بشریت یاد می‌کند. از نگاه بنت‌الهدی صدر، بیداری اسلامی همان تحول هدفمند پویا از یک مرحله به مرحله دیگر زندگی است و نویدبخش ماهیت یک

نهضت بزرگ اسلامی است که طبیعتاً شاخصه‌ها و چالش‌های آن همواره مدنظر بیدارگران این عرصه بوده است. به نظر وی، طرح بیداری اسلامی مترادف با این سخن است که جامعه اسلامی فاصله عمیقی در عقیده، اخلاق و عمل اجتماعی از مفاهیم و ارزش‌های اسلامی گرفته و باید برای جبران کوتاهی‌های چند قرن اخیر تلاش نمود. چالش‌های این بیداری از گستره‌های زمانی و مکانی فراوان و پیچیده‌ای برخوردار است که بایستی هم‌زمان از درون‌زایی معرفتی به برون‌زایی ساختاری رسید. بنت‌الهدی در این خصوص قلم خود را به زیبایی بر صفحات آثارش به نگارش درآورده و ضمن تغذیه فکری جامعه، عرصه عملی را نیز جولانگاه فکر خود نموده، تا جایی که می‌توان نام وی را در زمره بیدارگران عرصه بیداری اسلامی در تارک تاریخ ثبت کرد.



پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. قرآن کریم
۲. اراکی، محسن (۱۳۹۳ش) گفتمان بیداری اسلامی، قم: نشر معارف.
۳. اسماعیلی، محمدمهدی (۱۳۹۵ش). تطور اندیشه سیاسی شیعه، قم: نشر معارف.
۴. بستان (نجفی)، حسین (۱۳۹۰ش). اسلام و تفاوت‌های جنسیتی در نهادهای اجتماعی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. بودریس، شیخه عبدالله (۱۳۹۱ش). بیداری اسلامی و رعد و برق و زنان مقاوم، زنان و بیداری اسلامی، جلد اول، موسسه فرهنگی ابناء روح الله (ره).
۶. حسینی حائری، سید کاظم (۱۳۹۴ش). شهید صدر، ترجمه سید مهدی نوری کیزقانی و زینب آذربو، قم: نشر معارف.
۷. حکمت نیا، محمود (۱۳۹۰ش). حقوق و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی زن، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
۸. الحکیم، السید حسن عیسی (۱۴۳۷ق). السید محمدباقر الصدر بین فلسفة الفکر و أصالة المعرفة التاريخية، النجف: المركز الإسلامي الثقافي.
۹. زینی، مهري (۱۳۹۳ش). راهزن عقل و دین (جایگاه زن در عرفان)، تهران: مروارید.
۱۰. صدر، بنت الهدی (۱۳۶۸ش). شخصیت زن مسلمان، ترجمه احمد صادقی اردستانی، تهران: حافظ.
۱۱. الصدر، بنت الهدی (۱۴۲۰ق). المجموعة القصصية الكاملة، قم: الزهیری.
۱۲. الصدر، محمدباقر (۱۳۸۲ش). الاسلام يقود الحياة، قم: دارالصدر.
۱۳. طریحی، فخرالدین (۱۴۰۳ق). مجمع البحرين، تحقیق احمد الحسینی، بیروت: موسسه وفا.
۱۴. علاسوند، فریبا (۱۳۹۰ش). زن در اسلام، مبانی، حقوق و تکالیف، قم: مرکز نشر هاجر.
۱۵. فهیم کرمانی، مرتضی (۱۳۷۴ش). چهره زن در آئینه قرآن و تاریخ، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۶. کاظم زاده، محمدهادی (۱۴۳۳ق). بنت الهدی صدر بانوی نسل هدایت، ویژه نامه کنگره زنان شهید و ایثارگر، سال اول، ص ۶۸-۷۱

۱۷. الکاظمی، عماد (۱۴۳۶ق). قراءه فی فکر السید الشهدید محمدباقر الصدر، کاظمیه: معالم الفكر.
۱۸. لک زایی، نجف (۱۴۰۶ق). آفاق الفكر السیاسی عند صدر المتالهین، ترجمه: ولید، محسن، طهران: مؤسسه دایره المعارف الفقه الاسلامی.
۱۹. محمودی، عباسعلی (۱۳۸۶ش). زن در اسلام، تهران: فیض.
۲۰. مدنی، سید جلال الدین (۱۳۷۴ش). مبانی و کلیات علوم سیاسی، بی جا، نشر علامه طباطبایی.
۲۱. مرادپور دهنوی، امیرحسین (۱۳۹۹ش). درآمدی بر مراحل بیداری اسلامی در جهان اسلام، مطالعات بیداری اسلامی، شماره ۱۸.
۲۲. مقیم، غلامحسین (۱۳۸۴ش). سیاست، رمزگشایی از یک مفهوم پرابهام، قم: موسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان.
۲۳. منهایجی، مجید (۱۴۰۰ش). نقش لاله فاطمه نسومر در مقاومت اسلامی الجزایر، مطالعات بیداری اسلامی، شماره ۲۰، ص ۱۴۹-۱۷۳.
۲۴. نادری، اسماعیل و همکاران (۱۴۰۰ش). تجلی بیداری اسلامی در شعر معاصر لبنان (مطالعه موردی: شعر مصطفی غلایینی)، مطالعات بیداری اسلامی، شماره ۲۲، ص ۱۱۵-۱۳۹.
۲۵. هدایت نیا، فرج الله (ش ۱۳۹۶). الگوی سوم (الگوی رفتاری زن در خانواده و جامعه)، تهران: سازمان بسیج جامعه زنان کشور، انتشارات لشکر فرشتگان.